

DARABOS PÁL

Hamvas Béla a Fővárosi Könyvtárban (1928 – 1948)

1.

„A könyvtár rendszeres tisztviselőinek státusában a jelentés évében semmi változás sem állt be. Az ideiglenes alkalmazottak (id. hivatalnokok, havidíjasok) státusában ez évben két haláleset történt. Az 1. sz. fiókkönyvtár gyermekolvasójának vezetője, özv. Schultz Gyuláné, 64 éves korában s a fiókközpontban működött, nagy reményekre jogosító Hlatky Vince tanárjelölt 27 éves korában meghalt. A könyvtári kartársak nagy részvéte kísérte őket utolsó útjukra. Üresedésben lévő havidíjas állásokra a polgármester úr ez évben vitéz Szabó Ernőt, dr. Kovács Máriát, Bán Kálmánt, dr. Hanskarl Erzsébetet nevezte ki s Hamvas Bélát a könyvtárba helyezte át szolgálattételre” — írja többek között 1928. évi beszámolójában a Fővárosi Könyvtár igazgatója, Enyvvári Jenő¹.

A sors és a bürokrácia kiszámíthatatlan rendelete folytán a fenti idézetben két bizonytalan tényező található. Az első a meghalt könyvtáros, Hlatky Vince nevének írásmódja, a második pedig Hamvas Béla áthelyezésének éve. A jelentéstől eltérően Sipőcz polgármester áthelyező rendelete csak 1929. január 30-án kelt, és még ennél is később kerülhetett kiküldésre, mivel a „kiadmány” hitelesítését Töpfer „kezelőfőtiszt” csak február 9-én datálta. A rendelet vonatkozó szövegében pedig többek között ez áll: „... végül Hamvas Béla havidíjas hivatalnokot a Fővárosi Közlöny szerkesztőségétől a fővárosi nyilvános könyvtárhoz Hladky Vendel havidíjas hivatalnok pótlására áthelyezem².

A meghalt könyvtáros tényleges nevének megállapítására ma már nincs mód, és ugyancsak nehéz megállapítani az 1928. évi jelentés és a polgármesteri rendelet 1929. évi kelte közti ellentmondás okát is. Valószínű, hogy mivel mind a *Fővárosi Közlöny*, mind pedig a Fővárosi Könyvtár a székesfőváros intézménye volt, a meghalt könyvtáros pótlására de facto már 1928-ban áthelyezték Hamvas Bélát, de jure pedig 1929-ben került erre sor. Ezt a vélekedést támasztja alá egy visszaemlékező, Kátai Miklósné vallomása is,³ aki 1928-ban találkozott

¹ *A Fővárosi Nyilvános Könyvtár Értesítője*. Új F. 8/1928/2.

² Ügyirat a FSzEK irattárában.

³ Kátai Miklósné visszaemlékezése Hamvas Bélára. Bp. 1979. Kézirat.

vele először Kerényi Károly baráti körében, és Hamvas ekkor már könyvtáros volt és segített neki olvasmányai kiválasztásában.

Az viszont kétségtelen tény, hogy a könyvtárba áthelyezéssel került, tehát már előtte is a székesfőváros szolgálatában állt. A rendelet meg is nevezte azt a helyet, ahonnan áthelyezték, ez pedig a *Fővárosi Közlöny* szerkesztősége. Életpályáján fontos szerepet játszottak a székesfőváros szolgálatában töltött évek (1927–1948 között), mert életének legjava éveit, a harminc és ötvenéves életkora közötti időszakot képezték. Ezekben az években készült fel hivatására és ekkor szabta meg életútja irányát, amelyet élete végéig töretlenül követett.

1927. december 10-én lépett a *Fővárosi Közlöny* szerkesztőségébe „havidíjas hivatalnok”-ként.⁴ A Közlöny a főváros hivatalos lapja volt és Hamvas számára a biztos megélhetés lehetőségét nyújtotta, mert ide éppen két évi állástalanság után került. Előtte pedig három évig szintén újságíróskodott, egyetemi tanulmányai után, 1923 júliusa és 1926 januárja között; először a *Budapesti Hírlap* szerkesztőségében (1923. július — 1924. december), majd pedig Bajcsy-Zsilinszky Endre lapjánál, a *Szózat*nál.

2.

Korábbi újságírói korszakáról tudni kell, hogy ez a foglalkozása kényszerből született meg. Az egyetemen 1919–1923 között magyar–német szakos tanárnak készült, közben a konzervatóriumot is látogatta, mert már gimnazista korától foglalkoztatta a zeneszerzés is. Élethivatásának azonban az irodalmat és a filozófiával való foglalkozást tekintette már igen korán, az 1910-es évektől. Egyrészt irodalomkritikákat írt, másrészt elbeszéléseket és regényeket is. Korai kritikái, az irodalmat és a szellemi életet felmérő tevékenységét a pozsonyi *Tavaszi* folyóiratban megjelent tervszerűen felépített tanulmányosorozata jelezte 1919 augusztusa és 1920 augusztusa között; első rövid szépirodalmi írásait pedig publicisztikai közleményei társaságában a *Budapesti Hírlap* és a *Szózat* közölte. Éppen ezek az újságíráson túlmutató törekvések magyarázhatták meg elsősorban, hogy 1926 januárjában kilépve a *Szózat* szerkesztőségéből, felhagyott az újságírással. Megcsömörlött a zsurnalizmustól, ennek újságírói korszaka folyamán megjelent írásaiban is hangot adott. A megismert valóságot az újságírás adta keretknél mélyebben megalapozott és magasabb szinten megfogalmazott művekben óhajtotta kifejezni. Erre részben a *Budapesti Hírlap*ban megjelent szatirikus karcolataiban törekedett, amelyek írását szakzamusuk miatt kellett abbahagynia, részben pedig írói szándékait maradéktalanabban kifejező szépirodalmi műveiben, amelyek közül csak a meg nem jelenteket tekintette igazi megnyilatkozásainak. Újságírói korszakának utolsó publikációja 1926. január

⁴ L. *Fővárosi Évkönyv* 1928.

3-án jelent meg a *Szózatban* Gyulai Pál születésének 100. évfordulója alkalmából. Utolsó írásként is programadó volt a jövőre nézve: fölelevenítette és 1926-ban is aktuálisnak tartotta Gyulai Pál igényét, hogy tudniillik „magyar nemzeti irodalom kell európai színvonalon”. Erről a követelményről a későbbi idők folyamán sem feledkezett meg és a maga életművében mindkét elemet elmélyítette és egyre magasabb színvonalon valósította meg. Ekkor és később megjelent kritikái írásaiban ehhez a programhoz kereste a társakat a magyar és a világirodalom kortárs szerzői között.

Szellemi és irodalmi programja megvalósításához új életkörülményeket szeretett volna kialakítani, hogy életútja során új, magasabb lépcsőfokra léphessen. Tehát életprogramja megvalósíthatósága céljából kellett szükségszerűen megválnia az újságírástól és ennek érdekében vállalta az átmeneti létbizonytalanságot is, ami két esztendeig tartott. Programja megvalósításának alapja pedig a szellemi függetlenség, amit az újságírással való szakítás biztosított számára.

A Gyulai-tanulmány megjelenése után két esetleges publikációtól eltekintve több mint négy évig sehol sem jelent meg írása. Ez a hosszú szünet annál is feltűnőbb, mert utána, 1930 májusától kezdve viszont egyre növekvő számban jelentek meg tanulmányai és kritikái különböző folyóiratokban.

3.

Ilyen előzmények után került sor belépésére a *Fővárosi Közlöny* szerkesztőségébe, 1927. december 10-én. Az előzmények ismeretében furcsának tűnhet, hogy ismét egy lap szerkesztőségében találjuk, holott két évvel korábban éppen ilyenből távozott végleges eltökéltséggel. A két helyzet között azonban alapvető különbség van. Korábban a napilapoknál aktív újságírói tevékenységet végzett, riportokat, kiállítási beszámolókat, zenekritikákat, irodalmi kritikákat és szatirikus karcolatokat írt nap mint nap. A közlöny szerkesztőségében ellenben a szokványos újságírói munkától teljesen eltérő jellegű munkát végzett. A közlöny, hivatalos jellegének megfelelően, a városi képviselőtestület és bizottságainak üléseiről készült jegyzőkönyvek szövegeit közölte szerkesztett formában. Ezek sajtó alá rendezéséhez nem szükségeltetett alkotó fantázia, csak mechanikus szerkesztői rutinmunka. Egyhangú tevékenység lehetett, de nem igényelte a teljes személyiség bevetését, ezért energiáit nagyobb mértékben fordíthatta személyes céljaira. Természetesen a kedvezőbb munkafeltételek ellenére sem tekinthette a szerkesztőségi munkát pályája végleges megoldásának, noha az itt végzendő munkához is protekcióra volt szükség. Nem juthatott volna be e gazdaságilag szűk esztendőik során a szerkesztőségbe, ha édesapja, Hamvas József nem kéri fia elhelyezését a városi intézménynél. Édesapja a húszas években Ripka Ferenc főpolgármester sajtóreferenseként dolgozott, miután tanári

állítását a cseh megszállás nyomán 1919-ben Pozsonyban elvesztette; ez a sajtó-referensi állás tette lehetővé ezt a kérelmet. Az is biztos azonban, hogy Hamvas Béla célja nem ez a szellemiségtől és igényeitől idegen munkaterület volt, hanem már eredetileg is a Fővárosi Könyvtár lehetett, mint számára ideálisnak tűnő munkahely. Csak egy ilyen lehetőség ígéretének birtokában vállalhatta átmenetileg a szerkesztőségben adódó munkakört havi 126 pengős fizetésért.

Mindenesetre már ez az ideiglenes állás is eléggé biztosnak látszott ahhoz, hogy éppen fél évvel elnyerése után megnősüljön, feleségül véve Angyal Iona tisztviselőnőt, akit még a *Szózat* szerkesztőségében ismert meg. Hamarosan az az óhaja is teljesült, hogy a Fővárosi Könyvtárban dolgozhassék, amikor a polgármester szolgálattételre a könyvtárba helyezte át.

A könyvtári állás elnyerése, bár csak „havidíjas hivatalnok” maradt itt is, mégis nagy ígéret volt a jövőre nézve a gazdasági világválság sújtotta Magyarországon: ígéret arra, hogy egyszer véglegesítik, és kicsiny, de biztos keresetet fog nyújtani a harmincadik életévét már 1927-ben átlépett Hamvas Béla számára, aki így mintegy tizenöt évi szakadatlan vándorút végén jutott el a megállapodás reményét nyújtó könyvtárba. Ez a vándorút 1914-ben kezdődött: a pozsonyi evangélikus gimnáziumban letett érettségi után hadapród iskolába jelentkezett, onnan pedig 1916 tavaszán előbb az orosz, majd az olasz frontra került; csak 1918-ban szerelt le, bizonyos fokú rokkantság nyomán. Egy évig tartózkodott még Pozsonyban, felkészülve az egyetemre, aminek része volt a *Tavaszi* folyóiratban végzett tevékenysége, a legszorgosabb munkatárs volt; 1919 végén az egész családot kiutasították a cseh hatóságok, és ő a budapesti egyetemen kezdett tanulni. Azután újságíráskodás, majd két évi állástalanság után került csak révbe.

Könnyen megérthető, hogy a révbe érkezése olyan nagy hatást váltott ki nála, hogy ez még a külső szemlélő számára is feltűnt. Húga, Hamvas Magdolna rövid visszaemlékezésében bátyja első könyvtári napjáról a következőket írja: „Akkor hazajött a könyvtárból, a folyosón végigjött a könyvet olvasva, megnyomta a csengőt és még mindig olvasott. Kinyitottuk az ajtót, akkor bejött és még mindig olvasott. Olyan mohón olvasott, egészen meg volt részegülve attól a sok könyvtől!”⁵ A könyvtári közeg belső hatása azonban még ennél is sokkal nagyobb volt, aminek bizonyítéka a következő évek felfokozott szellemi munkája: megjelent és máig kiadatlanul maradt művek hosszú sora jelzi, hogy olyan környezetbe került, amely hajlamainak és képességeinek teljes mértékben megfelelt, és amelynek lehetőségeivel teljes mértékben tudott élni is. Ha élete anyagi oldalát tekintve nem is vált gondtalanná, hiszen bére igen alacsony volt,⁶ most már továbbléphetett a korábban elgondolt és megkezdett úton.

⁵ Hamvas Magdolna visszaemlékezése Hamvas Bélára. Kézirat.

⁶ 1930-ban 160,— P. és 1942-ben éri csak el a 270,— P-t.

4.

Ez az életút, ha közelebbről megvizsgáljuk, nem volt látványos, nem voltak benne egymást sűrűn váltó hangzatos események, a sokakra jellemző „közéleti fordulatok”. Egyetlen igazi kalandja volt, ez pedig az a szellemi fölfedező út, amelyre már nagyon korán rálépett, hogy a „nagyon rossz valóság”-tól eljusson az „élhető élet”-hez, amit később, a harmincas években „aranykor”-nak, majd még később „Isten országá”-nak nevezett el. A Fővárosi Könyvtárban elnyert állás lehetővé tette, hogy szellemi poggyászát a könyvtár kincses-tárából feltölthesse és folyamatosan kiegészíthesse. Valóban csak egy a hivatását szívvel-lélekkel vállaló könyvtáros értékelheti és ismerheti meg igazán a modern könyvtár nyújtotta összes lehetőséget, ami egy külső olvasó számára teljesen soha nem érhető el, még a könyvtár nyújtotta legtökéletesebb segédeszközök, katalógusok, bibliográfiák és kézikönyvek szabad használatának segítségével sem. Semmi sem pótolhatja a könyvtárban kéznél lévő és kézhez érkező, naponta beérkező könyvekkel és folyóiratokkal való folyamatos és megszakítatlan ismerkedést és a máskülönben rejtve maradó tartalmak ilyen módon való feltárulkozását. Mindezeket a lehetőségeket az igazi könyvtáros nemcsak a maga számára tartogatja.

Gyarapodó tapasztalatait ő maga is rendre megosztotta meglévő és egyre növekvő számú ismerőseivel és barátaival. Barátaikat és ismerőseit minden élethelyzetében tudatosan kereste és választotta meg, az első világháború harczeitől kezdve a második világháború utáni szocialista rezsim vigasztalan vidéki építkezéseiben töltött éveikig. Barátságkötései során szellemi igényesség vezette, és ez óvta meg attól, hogy felületes ismeretségeit barátságnak tekintse; így számtalan ismeretségből csak kevés vált a szó valódi értelmében barátsággá.

A barátságot csakúgy, mint a szerelmet, vagy a valódi közösséget (nép) *világvalóság*oknak látta és nevezte, amelyek nélkül és amelyeken kívül, úgymond, ép és normák szerint élő (és ezért „normális”) ember nem élhet. Az évek során számára igazolódott, hogy ezek más világvalóságokkal együtt kivétel nélkül mind metafizikai megalapozottságúak. Az 1943-ban megjelent, de két évvel korábban megírt *A láthatatlan történet* című esszégyűjteményében a barátságnak külön esszét szentelt. Már korábban is megfogalmazott gondolatait ekkor egységes egészbe foglalva itt mondta ki, hogy a barátság az „aranykor”-nak, az idill világának a megvalósulása, az aranykor pedig maga a teljes, az osztatlan lét, a lét és élet egysége, a fizikai és a fizikán túli világ egysége.

Barátaikat és ismerőseit ebben a korszakában két fő forrásból merítette: egyrészt Kerényi Károly egyetemi baráti köréből, akivel valamikor a húszas évek során ismerkedett meg, és új gondolatai számára itt talált először befogadó közegre; a másik forrás pedig maga a könyvtár volt, nyitott szellemű könyvtárosi közösségével és olvasóinak egy hasonló szellemiségű csoportjával. A két forrás gyakran tudatosan is egybeolvadt, amint ezt egyik leghívebb barátja és későbbi

könyvtárosi sorsának osztozója, dr. Sarlóska Ernő szavai bizonyítják, aki 1929 elején találkozott vele Kerényi baráti társaságában:

„... találkozásom Hamvas Bélával ‚problématudattal‘ történt, mindketten ‚útkeresők‘ voltunk a ‚tévelygők‘ között. Olvasmányaim bőséges témát zaklattak fel bennünk, és találkozásainkon volt miről ‚diskurálnunk‘. Bár a könnyelműségig pazarló voltam a könyvek vásárlásában, Béla könyvtároskodása alkalmasan jött, általa könnyebben tájékozódhattam az új beszerzésekről. Kerényi is mindenekelőtt a könyvtári adatszolgáltatás igényléséből került közelebb Bélához. A könyvbúvárlás eszmecserékhez vezetett, és volt kinek elújságotni, ami éppen lenyűgözött. A gondolkodás beszéd mások előtt. A felocsúdáshoz hozzátartozik egy másik értelmes várakozása”

— fejezi be az egész baráti körre jellemző, egymást erjesztő szellemi magatartás felrajzolását.⁷

Az évek során sok ilyen barátságot kötött, felsorolásuk hosszadalmas lenne, csak néhány nevet említek: Kövendi Dénes, a klasszika-filológus, Baránszky-Jób László, az esztéta, Prohászka Lajos, a filozófus; a nálánál fiatalabbak közül Vajda Endre, az irodalomkritikus és fordító, Habán Mihály, a költő, és végül Weöres Sándor, valamint Szabó Lajos és Tábor Béla filozófusok, akik 1945 után töltöttek be fontos szerepet életében a Kerényi-körhöz hasonló szellemi kör közös építése során.

5.

Közösségi bázisa tehát a húszas évek végén Kerényi Károly baráti köre volt, amelynek kohéziós erejét a klasszika-filológia, a görög nyelv, a görögség szellemi hagyatékával való foglalkozás adta, aminek az egyetemen magántanárként Kerényi volt az új szellemű előadója. Kerényi Károlyt nem elégtették ki a klasszika-filológia múltbeli iskolái, se a német példát követő filologizálásban kimerülő magyar klasszika-filológiai oktatás: a teljes görög életet átélő, attól megragadott, a görögség szellemi vívmányait saját életében megvalósítani óhajtó egzisztenciális ókortudomány művelését tűzte ki célul. Hamvas az évek folyamán ezen is túllépett és korábbi tapasztalatai és elgondolásai alapján a világválságként értelmezett és nevezett „nagyon rossz valóság”-ot akarta megváltoztatni és az életnek új értelmet adni az ókori görögség gondolatán nevelődő „szép új pogány – görög heroikus magatartást” magáévá tevő heroikus szellemi ellenzék megalapozásával és építésével.

Ebben a korszakában, a harmincas évek első felében írt kisebb és nagyobb tanulmányaiban hangoztatta, hogy egy régi világkorszak befejeződött és az emberiség egy új világkorszak küszöbén áll. Az új, kialakulóban levő világkorszakot nem humánusnak látja, hanem éppen ellenkezőleg, inhumánusnak, „a munka, a vér és a verejték világá”-nak, amikor a történelmet a „világvalóságok szükségszerűsége” fogja irányítani, és az igazságot csak a heroikus szellemi ellenzék fogja felismerni és vállalni; ez a heroikus szellemi ellenzék azonban

⁷ SARLÓSKA VINCE ERNŐ: *Eszembe jut — Hamvas Béla*. Bp. 1980. Kézirat.

kisszámú lesz és csak kis körökben fog élni. Ilyen kör létrehozását és fenntartását tűzte ki célul, hogy kisugárzása nagyobb közösségek építését inspirálja. A heroikus szellemi ellenzék e célra irányultságát és makacs kitartását a szükség-szerűségekkel való szembenállás során az ókori filozófus, Hérakleitosz példájára alapozta: az emberiség közös alapállása, mondta, a szellemben, a logosban van, és a szellemi ember azért nem hátrál meg a tragikus léttel szemben, mert magatartásának alapja a logos, gondolkodása logosz-szerű, tehát a világfolyamattal megegyező.⁸

Álláspontja szerint az egyetemes világválságból csak ez az embertípus mentheti ki az emberiséget és vezetheti az aranykor, az idill világa felé. Gondolkodásában arra törekedett, hogy ennek az aranykornak a valóságát feltárja, ekkoriban elsősorban a klasszikus görög hagyomány alapján, majd ezt egyre jobban kiszélesítve az egyetemes emberiség teljes hagyományának tanúsága szerint. Irodalmi, elsősorban irodalomkritikusi munkásságában magyar és külföldi szerzők írásairól írván, e két gondolatkör, a világválság és az aranykor szemszögéből vizsgálta a szerzők munkásságát, és e gondolatok jelenvalóságának mértékében értékelte műveiket. 1930-tól előbb egy, majd kettő, két-három év múlva pedig már 8–10 folyóiratnak vált egyidőben munkatársává. Az ismertetett fontosabb szerzők pedig a felsorolás teljességének legkisebb igénye nélkül: James Joyce, Aldous Huxley, Theodor Dreiser, J. C. Powys, Paul Valéry, Ernest Hemingway, D. H. Lawrence, J. Dos Passos, T. S. Eliot, Robinson Jeffers, R. M. Rilke, a magyarok közül pedig Berda József, Szabó Dezső, és Szentkuthy Miklós.

Elméleti munkásságának középpontjában ekkor a „nagyon rossz valóság”, a világválság lényegének, tartalmának és megoldási lehetőségeinek keresése volt. A gondolat már a húszas évek második fele óta foglalkoztatta, első e tárgyú akkor még nem publikált tanulmányait 1929-ben írta, amikor a világválság egyik megnyilatkozása, a nagy gazdasági válság Magyarországon is végigsöpört. Az úgynevezett krizeológiai- vagy válság-irodalom tanulmányozását megkönnyítette számára a Fővárosi Könyvtár modern állománya és sokoldalú beszerzési politikája is. A könyvtáros ebből származó előnyét Németh László is felismerte. Kettejük pályája a harmincas években több ponton is érintkezett, voltak folyóiratok, ahová mindketten írtak (*Nyugat, Protestáns Szemle, Napkelet, Válasz, Sziget*, stb.), bár szellemiségük fontos kérdésekben alapvetően eltért. Mégis Németh László ismerte fel először és egyedül az úgynevezett irodalmi élet részéről Hamvas Béla jelentőségét. Jelen témánkhoz kapcsolódóan már 1934-ben a következőket írta: „Szenvedélyes ismerője a válság-irodalomnak.

⁸ L. Hérakleitos helye az európai szellemiségben. In: Hérakleitos műzsái vagy a természetről. Bp. 1936. Stemma.

Mint könyvtárnok előnyben van más olvasókkal: Keyserling, Ortega, Bergyajev, Eliot, Guénon, Huizinga Magyarországon először neki mutatják be újabb és újabb kordiagnózisukat.”⁹

Az önmaga programja megvalósítása céljából indított kutatása az évek során belesimult a könyvtár tevékenységébe és megbízást kapott, hogy az *Aktuális kérdések irodalma* című könyvtári sorozat számára készítse el a válság irodalmának bibliográfiáját. 1936-ra készült el vele és 1937-ben megjelent a könyvtár évkönyvében, a következő évben pedig önállóan is a sorozat keretében. Sok száz kötet könyvet és még több folyóirat-évfolyamot nézett át és olvasott el, hogy elkészüljön a munkával. Éppen ez különbözteti meg más hasonló bibliográfiai művektől, hogy nem egyszerű bibliográfiai összeállítás, hanem önálló szellemi munka, kutató-felmérő műhelymunka terméke. Ebben fogalmazta meg először a világválsággal és a világválság irodalmával kapcsolatos nézeteit. Feltárta és a bemutatott művekkel be is bizonyította, hogy a világválság a korábbi időkkel ellentétben, nem részleges, hanem az élet minden területén megjelenően általános, elkerülhetetlen és megoldhatatlan. Ezt tekintette a válság tárgyi oldalának; a válság szubjektív oldalát pedig az egyes személyeknek e válsággal szemben tanúsított magatartásában, a krízistudatban jelölte meg, és ennek egyik formáját a már említett „új pogány-görög heroisztikus magatartás”-ként fogalmazta meg. Nézeteit az előszóban fejtette ki. Bibliográfiája mondanivalójának jelentőségét az élelméjű filozófus és könyvtárigazgató Mátrai László is elismerte:

„Hamvas bibliográfiájának főerőssége éppen az, hogy sem a krizeológiai elméletben, se az anyag szelekciójában nem köti le magát a neki legszimpatikusabb gondolkozási irányok mellé: ennek a dicséretes aszkézisnek eredménye, hogy a válság elvileg teljes irodalmáról tájékoztatni tud. Hogy ez milyen nagy eredmény, azt valójában csak az tudja méltányolni, aki egyrészt már próbált bibliográfiát összeállítani, másrészt pedig fogalma van arról a szörnyű káoszról, amely a válságirodalomban uralkodik. E káoszban kitűnő iránytű a Hamvas megállapította három történeti korszak...”¹⁰

A kortárs filozófus-recenzor elfogulatlan véleményének tükrében meglehetősen egyoldalúan hat az a közel harminc évvel később született „értékelés”, amit Remete László adott könyvtártörténeti munkájában: „E sorozatban jelent még meg Hamvas Béla *Világválság* című összeállítása is, 1938-ban. E füzet nem politikai célkitűzések jegyében fogant, azonban annyira magán viseli szerzőjének a kapitalista világválság okait és jellegét illető teljes tájékozatlanságát, a problémával kapcsolatos zűrzavarát, hogy emiatt kell tudománytalanak minősítenünk ezt a bibliográfiát.”¹¹

⁹ NÉMETH László: *Természettudomány és mitológia*. (Vita Hamvas Bélával) = Tanú 2/1934/10. sz.

¹⁰ MÁTRAI László: *A világválság* = Athenaeum 24/1938/ 268–269.

¹¹ REMETE László: *A Fővárosi Szabó Ernő Könyvtár története*. Bp. 1966. 289.

A 823 tételből összeállított munka életművében játszott szerepének jelentőségét az is jelzi, hogy a benne felsorolt legjelentősebb szerzők műveit vagy már korábban is bemutatta kritikáiban, vagy pedig a bibliográfia megjelenése után került erre sor. Életművében és ebben a bibliográfiájában ezek a nevek, hogy csak a legjelentősebbeket említsük: Kierkegaard és Nietzsche kezdi a sort a 19. századból és olyan 20. századiakkal folytatja, mint Spengler, Rudolf Pannwitz, Merezkovszkij, Bergyajev, Sesztov, Klages, Jaspers, Keyserling, Valéry, Unamuno, Ortega y Gasset, Przywara, C. G. Jung, Huizinga, Frobenius, Albert Schweitzer, Wolters, és végül de nem utolsó sorban Giulio Evola és René Guénon neve mind szerves egységben, egyetlen nagy építmény építőköveiként jelennek meg. Gondolatvilágában élete végéig jelen voltak ők, hivatkozott rájuk és vitatkozott velük.

A könyvtár igazgatója, Enyvvári Jenő, aki maga is filozófiai szakíró volt és akinek 1918-ban megjelent kis *Philosophiai szótára* máig is a legmegbízhatóbb ilyen jellegű magyar nyelvű munka, a világválság-bibliográfia megjelenése után meglehetősen levélben jutalomra, „150 pengő különmunkadíjra” terjesztette fel Hamvast Szendy Károly polgármesterhez. A polgármester a közel egy havi fizetésnek megfelelő jutalmat engedélyezte.¹²

Ezzel kapcsolatban megállapíthatjuk, hogy olyan jellegű könyvtári munkák végzése során nyújtott különösen kiemelkedő teljesítményt, amikor a könyvtári érdek és saját érdeklődési területe egybeesett. Ez a bibliográfia hatalmas idő- és munkabefektetést kívánt meg és aligha készítette volna el ilyen kimunkáltan, ha egy tőle teljesen idegen, távol álló témában kellett volna dolgoznia.

6.

A könyvtári ranglétrán az ilyen jelentős teljesítmény ellenére sem haladt gyorsan előre. Kallimakhosz utódjának csak gondolkodói és irodalmi tevékenysége alapján tekinthető, de könyvtárosi pályafutása során nem utánozhatta annak eredményeit, aki az alexandriai könyvtárban vezető tisztségeket töltött be, bár az igazgatói rangot nem sikerült elérnie. Hamvas Béla „havidíjas hivatalnok”-ként kezdte pályáját és csak 1930-ban lépett elő „ideiglenes hivatalnok”-ká

¹² Enyvvári Jenő felterjesztésének szövege: „8. IX. 6. Méltóságos Polgármester Úr! (Polgármesteri XIV. ü. o.) Hamvas Béla könyvtártiszt a könyvtár idei Évkönyvébe elkészítette a válság bibliográfiáját és egy hosszabb bevezető tanulmányt írt hozzá. A bibliográfia összeállítása, az anyag összegyűjtése a legkülönbözőbb nyelvű folyóiratokból, a könyvek és cikkek tartalmi kivonatolása hivatalos idején túl terjedő olyan megterhelést jelentett számára s feladatát oly kitűnően oldotta meg, hogy külön díjazását a legmelegebben ajánlanom kell Méltóságodnak. Kérem Méltóságodat, hogy Hamvas Béla számára a rendkívüli időben végzett munkájáért, mellyel kész kiadásai is voltak, 150 pengő különmunkadíjat kiutalványozni méltóztassék. Az összeg fedezete a folyó évi költségvetés XIV. fejezet II. cím 1. rovatán (Rendkívüli munkák díjazása, 2731. sz. hitelkarton) rendelkezésre áll. Mély tisztelettel könyvtárigazgató.”

a „könyvtári középfokú szak”-ban. Véglegesítést azonban csak a városi alkalmazottak státuszának általános rendezése keretében kapott, 1936-ban, amikor mások társaságában „II. osztályú könyvtártsízt”-té nevezték ki. Addig is megpróbálkozott ennek rendezésével. 1936 decemberében közbenjárt érdekében Ravasz László református püspök is, édesapja régi barátja, a könyvtár igazgatójához írt levelében.¹³ Ravasz László ugyan püspök volt, de közbenjárásának alapja nem ez, hanem az, hogy tagja volt a székesfőváros törvényhatóságának. Enyvvári Jenő késelem nélkül válaszolt a püspök levelére:

„936. XII. 10. Nagyon tisztelt Kegyelmes Uram! Kedves Barátom! E hó 5-i szíves leveledre, melyben Hamvas Béla kinevezését szorgalmazod, van szerencsém tudomásodra hozni, hogy a könyvtári állások betöltésére a hivatalos jelölés megtörtént, s Hamvas Bélát, akinek működését magam is nagyon értékelem, a könyvtártsízi állásra jelöltem. Tettem ezt annak ellenére, hogy Hamvas Béla még nem volna soron. Ilyen komoly és értékes ember végleges állásba juttatását szívesen vállaltam s minden tekintetben a könyvtár érdekében állónak éreztem. Úgy hiszem nem szükséges evégett további lépéseket tenned, Kegyelmes Uram, mert javaslatomnak minden valószínűség szerint érvényt tudok szerezni. Őszinte nagy tisztelettel köszönt Enyvvári Jenő.”

Így került sor az említett véglegesítésre és kinevezésre.

Státuszának véglegesítéséig azonban a radikálisan új gondolatokat megfogalmazó írónak és gondolkodónak nagyon kellett ügyelnie arra, nehogy olyasmit mondjon ki, ami adott korszakban, a harmincas évek első felében alapvetően sértette volna a társadalmi, politikai és szellemi életben kialakult kényes egyensúlyt, és ezzel saját „ideiglenes” könyvtári pozícióját is megingatta volna. Pedig az új heroikus szellemi ellenzék nevében éppen ezekben az években újra felmérte a szellemi élet jelenségeit: a század első harmadának jelképpé magasodott alakjairól portrékat vázolt fel és elhatárolta magát tőlük: Rákosi Jenő révén a konzervatív nacionalizmustól, Osvát Ernő kapcsán a tiszta irodalmiságtól, az eszteticizmustól, Miklós Andorról szólva pedig a bulvárszurnalizmus szellemisségétől; de bírálta a marxizmust is (Remenyik Zsigmond regényéről írván) és a neobarokk restaurációt is Szekfű Gyula *És ami utána következik* c. híres függeléke nyomán. Tanulmányokat írt az élet egészét maga alá gyűrni akaró öncélú tudományról, a „tudományvallás”-ról, a szcientifizmusról is; a legnagyobb ellenvetést kiváltó írása azonban a heroikus szellemi ellenzék eszmeisége alapján megfogalmazott Ady-revíziója volt, amelyben élesen bírálta és elvetette Ady költészetének egy részét. Éppen kényes helyzete miatt ezeket az írásokat nagyobb részét a liberális polgári fiatalok rövidéletű folyóiratában, a

¹³ A „Budapest 1936. december 15” keltezésű, a „Dunamelléki Református Püspök” hivatalos fejléccel ellátott és iktatott rövid levél szövege: „Kedves Barátom! Megköszöném, ha tájékoztatnál arról, hogy HAMVAS BÉLÁNAK, ki 10 éve áll a város szolgálatában, mint ideiglenes hivatalnok, jelenleg a fővárosi nyilvános könyvtárban, lehet-e reménye és lehetősége arra, hogy könyvtártsízi állásra alkalmaztassék a státuszrendezéssel kapcsolatban? Én az ő fővárosi munkásságát nem ismerem s épen ezért válaszodból teszem függővé, hogy tegyek-e további lépéseket az ő érdekében. Szíves üdvözzel Ravasz László püspök.” — A FSZEK irattárában.

szociáldemokrata Dénes Béla szerkesztette *Független Szemlében* jelentette meg 1933–1934 folyamán Thomas Mark álnév alatt. Az álnév használatának indokát éppen a szerkesztő egyik üzenete adta meg: „K. E. Košice. Önnek és mindazoknak, aki Thomas Mark, lapunk belső munkatársának neve után érdeklődnek, csak annyit mondhatunk: az írói álnév bennünket is kötelez. Mi sajnáljuk a legjobban, hogy kilétét nem fedhetjük fel. Az illető azonban olyan állásban van, ahol rossznéven veszik, ha valaki a Független Szemlébe ír.”¹⁴

Hosszú ideig az 1937-ben elnyert II. osztályú könyvtárügyi státuszban maradt, és csak 1942. március 10-én nevezték ki I. osztályú könyvtári tisztté, ugyan-csak mások társaságában, és emelték fizetését havi 270 pengőre. 1943 vagy 1944 folyamán pedig könyvtári „főtiszt”-té nevezték ki. Okirat erről nem maradt fenn, de 1944-ben már ezen a címen emlegetik a hivatalos források. Ebből a státusból többet már nem is mozdult előre. A magasabb könyvtári kinevezést, az akkori nomenklatúra megnevezése szerinti fokozatokat, a könyvtári felügyelőit, segédkönyvtárosit, könyvtárosit és főkönyvtárosit azonban sohasem érte el, mindvégig beosztott tisztviselő maradt.

Könyvtárosi munkabeosztása sem volt változatos. Első munkahelyét a „főközpont”-ban kapta, a meghalt Hlatky Vince pótlására. Nem tudjuk pontosan, hogy meddig maradt itt, csak az biztos, hogy 1933-tól 1939-ig a „Reference-osztályon” dolgozott. Az elnevezés gyűjtőfogalom, amelynek keretében különböző munkaterületek kerültek egymás mellé. A könyvtár évkönyve a következő magyarázatot fűzte az osztály tevékenységének felsorolásához: „Irányította a nyilvános szolgálatot, a kölcsönzést, az olvasó- és a folyóirattermet s végezte az új könyvek osztályozását. Ezenkívül feldolgozta a kézikönyvtár, a könyvészeti, könyvtártani gyűjtemények, valamint a röpiratgyűjtemények anyagát. A reference-osztály feladata volt a szakkatalógus céduláinak berakása és állandó revíziója, a raktár felállítási rendjének ellenőrzése és a könyvtári szakrendszer fejlesztése”.¹⁵ Az évek során az osztály változatos munkaköreinek mindegyikében részt vett — az olvasótermi szolgálatokban is. Ez utóbbinak sok ismeret-séget köszönhetett, az olvasókkal való kötelező kapcsolattartás során.

A visszaemlékezők közül többen is említik, hogy a kölcsönzőben és az olvasóteremben találkoztak vele és jártak hozzá ide évekig. Itt találkozott vele először a harmincas években többek között Habán Mihály, a költő, Szentkuthy Miklós, az író, a háború után pedig Károly Amy költőnő, valamint Szabó Ede műfordító. Ő az olvasótermi pultnál ülve is dolgozott, olvasott, jegyzetelt, és ezt néha annyira elmélyülten csinálta, hogy az olvasók nem merték megszólítani és inkább máshoz fordultak ülőhely-számért. Volt, aki itteni elmélyültségét félremagyarázta. Vajda Endrét egy barátja például a következő szavak kíséretében irányította hozzá: „No majd ott fog ülni az asztalnál Hamvas. Mérge-

¹⁴ Független Szemle 1/1933/9–10. sz. 13.

¹⁵ A Fővárosi Könyvtár Évkönyve 3/1933/12–13.

sen fog ülni.”¹⁶ Ez természetesen félreértés volt, hiszen mindenki barátságos, közvetlen embernek ismerte, akihez nagyon sokan fordultak tanácsért, tájékoztatásért és nem utolsósorban saját művei: tanulmányai, esszéi példányaiért, kézirataiért. Csak kívülálló szemlélő láthatta befeléfordult elmélyülését zord magatartásnak. Nagyszámú műve előkészítéséhez és megírásához minden percet felhasznált. Élesebb szemű megfigyelő, például Marconnay Tibor költő¹⁷ máshogy látta ezt:

„Noha az emberekkel nem tud bánni s csodálatosképpen csekély az emberismerete, modora pedig fagyasztóan hideg, nincs nála ideálisabb könyvtáros. A könyvek nélküle s ő a könyvek nélkül aligha tudna meglenni. Nagyon kevés írónk van, akinek oly tudatosan kifejlesztett veleszületett érzéke van a lényeg felismerésére, mint neki. Ezért tud oly sok témához nyúlni s mindegyiket életbevágóan érdekes módon, szuggesztíven tárgyalni.”

Végül, de nem utolsó sorban itt ismerte meg azt az embert, akit életének ebben a szakaszában szellemi mesterének tekintett, vagyis azon ritka élő emberek egyikének, akitől szellemi útbaigazítást kapott és fogadott el. Ennek jelentősége annál nagyobb, mert ahogy később megfogalmazta, a történeti korban már nem található szakrális szubjektum, az Élet Mestere; ennek szerepét a szakrális objektum, a könyv vette át, ez vált az Élet Mesterévé. Tudását, metafizikai belátását Hamvas is könyvekből szerezte, elsősorban az őskori szentkönyvekből, attól az egyedülálló alkalomtól eltekintve, amikor élő mesterével találkozott. Mestere hatása olyan erős volt, hogy iránta érzett háláját közel harminc évvel később egy esszéjében róta le.¹⁸

7.

1939 végéig dolgozott a Reference-osztályon. Osztályvezetője végig Vavrinecz Dezső főkönyvtáros volt. Közvetlen munkatársai közé tartozott több éven át Veredy (akkor még Witzmann) Gyula, Németh Endre, Szabó Ernő, Baán Kálmán, Tardos Géza, Szász Károly, Kalmár Gyula, Soós József, Seregély Emma, Lamatsch Sándor és mások. 1940-től helyzete megváltozott a könyvtáron belül. A második világháború kitörése után — mint volt frontharcos tartalékos hadnagyra — a katonai behívások árnya vetült rá — nem volt többé stabil munkaerőnek tekinthető. A reference-osztályról át is helyezték a kevésbé exponált Budapest-Gyűjteményhez és itt dolgozott, amikor nem a honvédségnél szolgált. 1940 júniusától októberig a budaörsi repülőtéren teljesített katonai szolgálatot. A gyűjteménynél tehát csak rövid ideig maradt Kelényi B. Ottó osztályvezető, Könyves Tóth Kálmán, Szász Béla, Jajczay János, Rozgonyiné

¹⁶ Vajda Endre emlékezése Hamvas Béláról. Bp. 1980. Kézirat.

¹⁷ Hamvas Béla = *Magyarország* 19/1938/ 264. 22.

¹⁸ *J. D. vagy a beavatás*. 1961. In: Patmosz I. köt.

Pöschl Aranka, Szmrecsányi Marianne és ifj. Szász Károlyné Gillemot Katalin társaságában.

A következő, 1941-es esztendőben már ismét új helyen, a Folyóiratosztályon található Veredy Gyula, Lamatsch Sándor, Seregély Emma és ifj. Szász Károly együttesében. De munkája itt sem volt zavartalan, mert 1942 áprilisában ismét behívták és szeptember végéig Oroszországban teljesített szolgálatot. Onnan visszatérve sem szerelt le azonnal, hanem átmeneti időre ismét Pesten kapott katonai beosztást. A katonai szolgálat sem akadályozta meg szellemi hivatásának folytatásában. Oroszországi tartózkodásának tanulságait felmérve tanulmányt írt a háború természetéről és a béke mellett.¹⁹ Újabb behívására 1944 májusában került sor, és a Pest megyei Szokolyán teljesített szolgálatot munkaszolgálatosok mellett októberig. Itt is dolgozott, a *Scientia Sacrá*hoz olvasott és készített jegyzeteket. Ezen a helyen barátait is fogadni tudta, többek között Weöres Sándor is meglátogatta. A nyilas puccs után századát feloszlatta és maga is hazatérve illegalitásban élte át az ostromot, Remete-hegyi lakása környékén. Az ostrom alatt lakása találat következtében teljesen elpusztult, összes kéziratával és hatalmas könyvtárával együtt. 1945 februárjában minden földi ingó és ingatlan tulajdon nélkül kezdett neki az új életnek.

Első gondolata az újjáépítés volt. A dunai hidak felrobbantása miatt Pesttől elvágyva és Budán rekedve 1945. március elején az oroszok által kiürített óbudai Fő-tér 2. szám alatti 8. számú fiókban jelentkezett munkára. Az 1943–1945. évek eseményeiről beszámoló könyvtári évkönyv a következőképpen tájékoztat az ottani eseményekről:

„Az épület nagyobb károktól mentesen állta ki az ostromot, ezért bizonyult alkalmasnak a katonai megszálló csapatok részére szállás céljaira. 1944. december 27-én a felszabadító orosz csapatok igénybe is vették a könyvtár helyiségeit és egy hónapnál hosszabb ideig tartózkodtak benne. 1945. március 9-én fogtak munkához a könyvtár alkalmazottai: Hamvas Béla, dr. Oszoly Kálmánné, Görgényi Ottóné és Pender Ferenc. Március 9-én ajtó és ablak nélküli helyiség meredt a belépőre. A falakon belövések okozta lyukak tátongtak, a mennyezetet csőrepedéstől származó vízfoltok éktelenkedtek és a falakon pedig a víz szivárgott végig. A felázott faltörmelék a könyvespolcokra hullott és az ázott vakolat és a csepegő víz már a könyvválványt is kikezdte. Ilyen körülmények között kellett a rendbehozatali munkát megindítani. A derekasan dolgozó könyvtári alkalmazottak mellé álltak a segítségnyújtásban a szomszédos épületben levő III. ker. előljárárság tisztviselői is. Altiszteket is küldtek ki, akik a könyvtári alkalmazottaknak a súlyos szemetes kosarak kihordásában és 14 darab hatalmas méretű ablak üvegtörmelékének összegyűjtésében és elhordásában segédkeztek. Amint a sok szeméttől a helyiség megtisztult, az előljárárság intézkedésére iparosok szálltak ki, többek között asztalosok, akik kijavították az ajtókat, az ablakokra lemezeket szabtak az üvegek pótlására. Ugyancsak az előljárárság gondoskodott arról, hogy a lakatosok azonnal zárhatóvá tegyék a helyiségeket, nehogy a benlevő könyvvállomány továbbra is szabad prédája legyen az akkori időkben elszaporodott tolvajoknak. A helyreállítás munkáját gyorsította az a körülmény is, hogy Pender Ferenc kenyérjutalmat helyezett kilátásba az iparosok részére. Nem telt bele egy

¹⁹ *A háború nagysága és az ember kicsinysége.* Oroszországi feljegyzések = Társadalomtudomány 23/1943/ 1/2. sz. 55–69.

hét és rendszeresen elzárható, tiszta, vízmentes helyiségekben megkezdődhetett a könyvvállomány leltározása. A könyvtár alkalmazottai azonban ezt a munkát csikorgó hidegben, fűtetlen helyiségben végezték el. . . Április 27-én a könyvtár ismét megnyílt a közönség számára: az érdeklődő olvasók száma egyre növekszik.”

Hamvas Béla azonban csak addig maradt a fiókkönyvtárban, amíg lehetőség nem nyílt a Pestre való rendszeres átjárásra és a központi könyvtárban a munka felvételére. Erre hamarosan sor került és újra részt vett a központ munkájában, amely nagy átrendezésből állt, raktárak átcsoportosításából és különféle okokból a könyvtárba zúduló könyvanyag elhelyezéséből. A központban is nagyon tevékeny maradt. Nemcsak a fizikai munkából vette ki részét, de tele volt új tervekkel a felszabadult szellemi élet újraindítását illetően is. Már 1945. május 31-én beadványt terjesztett elő a könyvtár főhatósága, a polgármester elé „a német kulturális befolyás letörése tárgyában”. Beadványában abból indult ki, hogy „Magyarország sohasem jutott volna jelenlegi súlyos helyzetébe, ha a német befolyás háromszáz éven át nem lett volna korlátlan. A ,német maszlag’ban számtalanszor keservesen csalódtunk és rejtély, hogy mégis újra és újra miért lettünk martalékaik. A német gazdasági befolyás mellett ma a legfontosabb feladat a német szellemi befolyás likvidálása”. A továbbiakban arra utalt, hogy a fővárosnak kell ilyen irányú kultúrpolitikai lépéseket kezdeményeznie, főleg a Fővárosi Könyvtár révén, hogy „ebben a nagyvonalú kultúrpolitikában ne csak munkás, hanem kezdeményező is legyen”. A teendőket öt pontba foglalva javaslatokat tett, hogy „a legszélesebb néprétegekre hatva az egészséges, józan és reális szellemet újra érvényesítsük”. Javaslatában az eddigi 14 fiók 30-ra emelését kérte, aktuális kérdésekre vonatkozó bibliográfiák sűrű kiadását, ilyen kérdésekkel kapcsolatban hetenkénti anketók, előadások tartását, pályadíjak kitűzését „olyan művekre, amelyek a művészet, az orvostudomány, a technika, az irodalom kérdéseit és történetét a legszélesebb néprétegek számára közérthető nyelven ismertetik”; végül pedig arra hívta fel az illetékeseket, hogy „most elsőrendű kötelesség lenne a ,német’ tudományt esetenként röpiratszerű kiadványokkal ellensúlyozni úgy, hogy a középponti problémákról cikkeket és tanulmányokat kellene kiadni, hogy a köztudat kollektív szellemben vezethető legyen”. Összefoglalásként pedig azt hangsúlyozta, hogy „ma és most van itt a pillanat, hogy a német uralmat szellemben likvidáljuk s erre a feladatra a munkát nem szabad megtagadni, sem pedig a költséget kímélni.”

Nem tudjuk, hogy mi készítette őt a könyvtári munka kereteiből való kilépésre és kultúrpolitikai feladatra való vállalkozásra. A legvalószínűbb, hogy az ostrom után jelentkező általános újjáépítési vágy és ösztön nála is fokozottan nyilvánult meg ebben a formában. Egyébként is óriási kedvvel vágott neki az új élet lehetőségeinek. Egyszerre több művét kezdi el írni 1945-ben, fordít, új művek alapjait veti meg, szerkeszt és kiadja a már korábban eltervezett, de csak 1945-ben megindított *Egyetemi nyomda kis tanulmányai* című sorozatot, amelyből három év alatt több mint harminc füzetet jelentetett meg,

mintegy maga teljesítve a javaslatában felvetett művek kiadását. A sorozatban egy művel ő maga is szerepelt, egy igazi könyvtárosi művel, az emberi szellem legkiválóbb alkotásait saját válogatásban ajánló *A száz könyvvel*; emellett fontos szerepet vállalt az újjáalakult Esztétikai Társaság munkájából szervezéssel, előadások tartásával, és még arra is futotta energiájából, hogy egy szellemi kör megalapításában is részt vegyen Szabó Lajos és Tábor Béla társaságában. Ez az új szellemi kör magasabb szinten volt hivatott folytatni a harmincas években elhalt Kerényi–Hamvas-kör megkísérelte szellemi mozgalmat. Mindezek mellett részt vett a megújuló képzőművészek mozgalmának szellemi támogatásában, az Európai Iskola munkásságában és egy elméleti megalapozó művet írt második feleségével, Kemény Katalinnal közösen (*Forradalom a művészetben. Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon*).

Ilyen sokirányú tevékenység közepette kerített sort az ismertetett könyvtári memorandum betérjesztésére. Nem kell azt hinnünk, hogy kezdeményezése osztatlan elismerésre talált. A szolgálati utat követve, a könyvtár „megbízott vezetőjé”-hez nyújtotta be a főváros polgármesterének címzett iratot. A megbízott vezető Hamvas fogalmazványát saját válasza kíséretében felterjesztette a polgármesterhez. Hamvas fogalmazványa két gépelt oldal terjedelmű, az övé éppen kétszerese ennek és keltezése 1945. június 19., vagyis 19 nappal később küldte el a két iratot a polgármesterhez. A majdnem három hetes késedelem okát megtaláljuk magában az általa szerkesztett ügyiratban, amelynek végén, miután Hamvas javaslatainak elfogadhatatlanságát és megvalósíthatatlanságát igyekezett bizonyítani, egy fordulattal a következőket közölte:

„Mindezek után engedtessek meg nekem, hogy a javaslattevő Hamvas Béla könyvtári főtiszt kissé elméleti síkon mozgó tervezésével szemben a magam — merőben a realitások talaján mozgó — eredeti javaslatai mellett megmaradjak, miként azokat június hó 9-én kelt 184. sz. beadványomban vázlatosan ismertettem. Polgármester Úr előtt. Méltóztassék megengedni, hogy — az egyszerűség kedvéért — a Fővárosi Könyvtár fejlesztésére vonatkozó e javaslatot és tervezetet újra ide iktassam.”²⁰

Vagyis a „megbízott vezető” Hamvas Béla május 31-én betérjesztett javaslatával szemben sebtében saját javaslatot fogalmazott meg június 9-én, azt el is küldte, anélkül, hogy Hamvas javaslatát akkor megemlítette volna. Ennek továbbítására csak június 19-én került sor, amikor, mint látjuk, megismételte saját június 9-i szövegét is.

Ezek után érdemes röviden áttekinteni, hogy mit kifogásolt Hamvas felterjesztésében. Elsősorban azt, hogy statisztikája nem állja meg a helyét, és a német (értsd náci-német) szellemiségű könyvek távolról sem érték el a felvázolt arányt. Másodsorban azt vitatta, hogy lehetséges volna-e harminc új fiókkönyvtár felállítása, megfelelő könyvanyaggal és személyzettel való ellátása.

²⁰ Ügyirat a FSzEK irattárában.

Itt rögtön szembetűnik, hogy vagy félreértette, vagy félre akarta érteni Hamvas javaslatát, amely nem 30 új fiók megnyitásáról beszélt, hanem a meglévő 14 fiók 30-ra való bővítéséről, ami távolról sem ugyanazt jelenti, ennek különböző vonzatait tekintve. Ugyanilyen formában vitatta a többi javaslatot is a „tájékoztató bibliográfiák”-ra, az előadásokra és a népszerűsítő tudományos irodalomra vonatkozóan. Ezeket a javaslatokat vagy meglevőknek tünteti fel, vagy olyanoknak, amelyek megvoltak, de „abbamaradásuk nem a könyvtáron múlt!” A megbízott könyvtárvezető hevenyészett felterjesztése arra mutat, hogy valamilyen oknál fogva nem látták kívánatosnak a javaslatokat és a javaslattevő személyiségét sem. Kényelmetlen lehetett számukra az általánosságban mozgó, nem célzottan politikus kultúrpolitikai elképzelés, mivel a Fővárosi Könyvtárban egyesek ekkor már felkészültek a közel harminc évvel korábbi elgondolások restaurálására. Előre látható volt, hogy egy ilyen restaurált intézményben nem lesz helye a javaslattevőhöz hasonló szellemiségű könyvtárosoknak.

A restaurálási folyamat már 1945-ben megindult. Augusztus 7-én a könyvtár igazgatója kérelmet intézett a polgármesterhez: „Polgármester Úr! Tisztelettel kérem, hogy Hamvas Béla II. osztályú főtisztet a könyvtárból elhelyezni és a közigazgatás más ágában szolgálatra beosztani méltóztassék. Tisztelettel. . . igazgató.”²¹ Az ügyiraton az igazgató neve és aláírása nem szerepel ugyan, de Remete László már korábban idézett könyvtártörténeti munkájából tudjuk, hogy 1945 júliusában „Hajdu Henriket, a neves műfordítót és régi munkásmozgalmi harcost állítják a könyvtár élére. Visszatér Kózhalmi Béla. Baloldali és kommunista értelmiségieket alkalmaznak.”²² A máskor általában csigalassúságú bürokrácia most villámgyorsan működött. A nyilvánvalóan jól előkészített akció folyamánaképpen a polgármesteri hivatal még aznapi keltezéssel (a segédhivatali igazgató augusztus 11-én kelt hitelesítésével) válaszolt a kérelemre:

„Rendelet. A hivatali szolgálat érdekében Hamvas Béla könyvtári főtisztet a Fővárosi Könyvtárból a központi lakáshivatalhoz áthelyezem. Felhívom, hogy új beosztási helyén hivatali főnökénél rendeletem kézhezvétele után haladéktalanul jelentkezék...”²³

Ezzel az intézkedéssel közel két évre eltávolították őt a könyvtárból. A következő vele kapcsolatos intézkedés már 1947. április 28-án kelt, ugyancsak a polgármesteri hivatalból:

„Rendelet. A hivatali szolgálat érdekében Hamvas Béla könyvtári főtisztet a Fővárosi Népművelési Központtól a Fővárosi könyvtárhoz áthelyezem. Felhívom, hogy új beosztási helyén hivatali főnökénél rendeletem kézhezvétele után haladéktalanul jelentkezék — Bechtler sk. h. polgármester”²⁴.

²¹ Ügyirat a FSzEK irattárában.

²² *I. m.* 313. p.

²³ Ügyirat a FSzEK irattárában.

²⁴ Ügyirat a FSzEK irattárában.

A rendelet szövegéből kiderül, hogy a központi lakáshivataltól időközben közvetlenül, esetleg még más közbeeső állomás után áthelyezték a Fővárosi Népművelési Központba és innen került ismét vissza a könyvtárba. Most már azonban nem a központi könyvtárban kapott munkát, mert helyét a 2. számú VII. ker. Miksa u. 8. szám alatti fiókban jelölték ki. A fiók vezetője dr. Hanskarl Erzsébet főtiszt volt (vele már 1928 óta együtt dolgozott a könyvtárban), a beosztottak pedig: Fónagy Iván könyvtári főtiszt, vezetőhelyettes (az ismert *Mágia. A titkos tudományok története* c. kötet szerzője), Gerő Helén könyvtári főtiszt, Fertsek Elza beosztott tanítónő és Buócz Béláné altiszt. Ebben a fiókban még másfél évet dolgozott. Hűségese barátai ide is követték és feljegyezték, hogy munkája mellett minden szabad percét itt is olvasásra, jegyzetelésre, szellemi tájékozódásra használta fel.

A nagy politikai fordulat évében, 1948-ban, amikor valamennyi közintézményben általános „tisztogatás”-ba kezdtek, ő is megkapta az elbocsátó papírt, november 10-i keltezésű polgármesteri rendelet intézkedik sorsáról:

„*Rendelet.* Hamvas Béla főtisztet a szolgálat teljesítése alól felmentem. Szolgálati beosztásáról nem kívánok egelőre intézkedni. Erről a polg. l. ü. o.-t, a Fővárosi Könyvtár Ig.-t, valamint a számvevőséget értesítem. Bognár sk. polgármester”.²⁵

Hamvas Béla ügyiratai között ez az első olyan papír, amelyik immár nem a „szolgálat érdekében” formulát használja, hanem kereken kimondja, hogy szolgálatát többé semmilyen formában nem igényli. A „közéletben” és az „irodalmi életben” ez a kiutasítás már korábban megtörtént, főként Keszi Imrének és Lukács Györgynek sajtóbeli ideológiai töltetű támadásai nyomán.

Könyvtári pályafutása így 51 éves korában befejeződött. Ezzel az intézkedéssel az úgynevezett B-listára került, mint sok ezer más közszolgálati alkalmazott. Ennek a folyamatnak már csak befejezését jelentette, hogy 1949. március elsejével nyugdíjazták, — 228 forint havi „nyugdíj”-jal. Így távollottak el abból az intézményből, amelynek szolgálatába húsz évvel korábban oly nagy reményekkel és munkakedvvel lépett be és amelyet „annyira szeretett”, ahogy még 1948-ban is írta a könyvtár igazgatójához és munkatársaihoz intézett köszönő levelében²⁶. A könyvtár iránti szeretete érthető, mert a könyvtárban az új rezsim ideológiai képviselőin kívül csak régebbi és újabb barátai voltak, akikkel mind a munkában, mind pedig a szellemét lenyűgöző kérdésekben szót értett. Mindenkiel megtalálta a közös hangot, az altisztekkel is, velük is volt közös

²⁵ Ügyirat a FSZEK irattárában.

²⁶ Mélyen tisztelt Igazgató Úr! Édesapám elhunya alkalmából a Szabó Ervin-Könyvtár alkalmazottainak részvétét hálás szívvel köszönöm. Különösen jól esett, hogy az általam annyira szeretett intézmény alkalmazottai e szomorú percekben mellettem állottak. — Külön köszönet illet meg, Igazgató uram, hogy nehéz helyzetemben anyagi támogatásban részesítettél. — Igen kérek, hogy hálás köszönetemet alkalmazott társaim tudomására hozni szíveskedjél. — Igaz őszinte tisztelettel Budapest, 1948. szeptember 13. Hamvas Béla”.

témája: nagyon világos szellemi értékrend birtokában élt, cselekedett és írt, mindenkinek meg tudta adni az emberi kvalitásait megillető tiszteletet.

8.

Könyvtári pályája erőszakos félbeszakításával szellemi tevékenysége nem szenvedett csorbát. 1945 utáni hányatott évei alatt is töretlenül folytatta, sőt fokozott formában valósította meg életervét, művek hosszú sora született meg ekkoriban, nyugdíjazása után pedig éppen életműve legjelentősebb darabjait fogalmazta meg sűrű egymásutánban, egészen haláláig, noha újra munkábaállásra kényszerülve, éppen nem alkotásra ösztönző körülmények között, vidéki építkezéseken segédmunkásként tette ezt.

Szellemi pályája könyvtári „karrierjével” ellentétben folytonosan és töretlenül emelkedett. Korábban említett „szép új pogány – görög heroikus magatartás”-át a harmincas évek közepétől a minőségileg magasabb fokú és szélesebb kört felölelő szellemi ember magatartásának megfogalmazására és tartalmának kidolgozására váltotta fel. A szellemi ember e státusa pedig belesimult a brahmani ember magatartásába, akinek vonásait a hagyomány sajtóságainak feltárása során éppen a világháború éveiben rajzolta meg és foglalta össze a *Spientia Sacrában*. Jellemző reá, hogy éppen a hagyomány kérdéseinek átélése és megfogalmazása során, a harmincas évek végén és a negyvenes évek elején erősítette meg és keltette új életre önmagában a kereszténység szellemét, vagyis saját kifejezésével élve önmagában elvégezte „az értelem megkeresztelését”: a kereszténységben találta meg az örök emberi alapállás, a status absolutus legmaradéktalanabb kifejezését, és ez maradt élete végéig csillaga. Ebből az alapállásból kiindulva és innen szemlélve könyvtárosi pályáját, megállapítható, hogy életének elhivatottsága és foglalkozása, a könyvtárosság szerencsésen ötvöződött. Ezt a tényt csak megerősíti élete utolsó korszakában Szent Ágoston-i könyörtelenséggel megfogalmazott önvallomása, amelyben arról beszél, hogy elhivatottsága és foglalkozása közt mégiscsak megnyilatkozó konfliktust soha nem sikerült teljesen feloldania, ezért önmagának sem adott feloldozást:

„Soha a társadalom hasznos tagja nem voltam, munkámat, amit rám bízta, nem végeztem el, a fizetésemet nem szolgáltam meg, és volt idő, amikor még ebből erényt is akartam csinálni. Nem lehet, mint a regényekben, a társadalom romlottságára hivatkozni. És könnyű lenne azt állítani, hogy apró bűnöcske ez azon a kolosszális szemétdombon, ami ma itt a világ. Ilyesmi tilos. A hétköznapi egyszerű munkája mindenkire kötelező és senki sem igazolhatja magát a tehetség privilégiumával. Tény, hogy dolgozni kizárólag és csakis kenyérkereső munkám rovására tudtam, elsikkasztott időben, és kénytelen voltam ebből az erkölcsi deficitből élni. Nem mentem magam azzal, hogy a munka, amit végeztem, nem volt elismert hivatás és itt, különösen ma, általában mindenki jól megfizetett szolga akart lenni, művészet, gondolkodás, sőt, ami még ennél is több, illegitim volt, magyarázatra szorult. Az sem mentség, hogy a többi még kevesebbet dolgozott, csak a napot obligát módon lopta, pletykával, újságolvasással, tízórazissal, vagyis hivatalnoksággal. Olvastam és könyveket kivonatoltam és jegyeztem, a magam számára, mialatt rajtam kívül mindegyik konvencionális módszerekkel szabotált.”²⁷

²⁷ Interview. 1961. In: Patmosz. I. köt.

Ez az önvallomás a keresztény lélek öntisztító aktusának megnyilatkozása, végső határhelyzetet fogalmazott meg, amikor a lélek bírása elé készül. Mindennapi könyvtárosi életét nem ez jellemezte, hanem inkább az, amit húsz évvel korábban fogalmazott meg a könyvtáros világhelyzetéről általában:

„S ha az ember a sorsok vonalát nézi, van olyan ember, aki sohasem mozdult el városából és nagyobb győzelmet aratott, mint Octavianus; van olyan, aki egész életét könyvtárszobában töltötte, magányosnak, csendesnek, eseménytelennek látszik és sorsának vad kalandjai, szédítő veszélyei, keserű kísértései és feneketlen szakadékaik nagyobbak voltak, mint egy hódítóé, aki három világ-részben járt és háromszáz csatában vett részt. A magányosnak és csendesnek látszó sorsok gyakran sokkal inkább zaklattak, szakadékosak és örvényesek, mint az olyanok, amelyeknek csaknem minden órája szem előtt játszódik le. Az eseménytelennek tűnő élet sokszor érdekesebb, mint száz kalandoré, vagy csavargóé. A magányos sorsok titka néha nagyobb, mint a Caesaroké. Talán minden azon múlik, hogy ki mit ért el.”²⁸

E sorok kivétel nélkül az ő életére és életművére jellemzők, amit lényegileg nem a külső események jellemeztek, nem a biográfia, hanem ami mögötte húzódott meg. Ezt az életet ezekben a szemügyre vett évtizedekben a csendes könyvtári szolgálat mellett egyedül a már megjelent és a még kiadásra váró művek jellemzik és értékelik megfelelő módon.

DARABOS, PÁL

Béla Hamvas à la Bibliothèque de la Capitale

L'auteur a élaboré les deux décennies (1928–1948) que Béla Hamvas (1897–1968), historien de la culture et philosophe a passées à la Bibliothèque de la Capitale de Budapest. L'écrivain qui, après ses études à l'université, travaillait comme journaliste durant quelques années, espérait de trouver, en vue de la réalisation de son programme spirituel et littéraire, des conditions de travail plus favorables dans la profession de bibliothécaire. A l'aide des possibilités offertes par la bibliothèque moderne, il a réussi à satisfaire à ses exigences spirituelles aussi. László Németh qui a reconnu déjà tôt l'importance de Béla Hamvas qui appartenait au cercle du célèbre philologue classique Károly Kerényi, a écrit sur lui en 1934 que, comme bibliothécaire, il avait un grand avant-garde étant donné qu'Ortega, Berdiaev, Eliot et Huizinga lui ont présenté pour la première fois leurs diganoses d'époque les plus nouvelles. Mais, par son activité, il a aidé le travail de la bibliothèque aussi sur un haut niveau: en 1936 il a préparé une bibliographie de la littérature de la crise, qui était le produit d'un travail intellectuel et de chercheur. Il a fait paraître ses écrits traitant les phénomènes de la vie spirituelle de son époque dans des revues différentes. Dans la salle de lecture de la bibliothèque, il se rencontrait régulièrement avec les écrivains et les poètes des années trente. Durant la seconde guerre mondiale, il devait se séparer temporairement de la bibliothèque, à cause de son service militaire, mais, après 1945, il ne pouvait pas rester longtemps à la Bibliothèque de la Capitale: après le tournant politique, en 1948 il a été congédié définitivement et mis à la retraite à l'âge de 51 ans.

²⁸ *A melankólia anatómiája.* (Robert Burton: a XVII. század egzisztenciafilozófusa) = Pannónia 6/1940/ 1. sz.